

SİBİRYA SAHASI TÜRK DESTANLARINDA KAHRAMANA YARDIMCI KUŞLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehtap MÜÇÜK*

Özet

Bu çalışmada, Sibirya bölgesindeki destan metinlerinde kahramana yardımcı olan kuşlar ve bu kuş türlerinin metin içerisindeki işlevlerini saptamak amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmış olup örneklem olarak Altay, Hakas, Tuva, Yakut ve Şorlara ait toplam 59 destan metni seçilmiştir. Amaçsal/yargısal örnekleme göre seçilen destanlar, içerik analizi tekniği ile incelenmiş ve bulgular yorumsamacı bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Kuşlar, kahramanlara yardım etmek ve onu zor durumdan kurtarmak için çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Bilgilendirme, haber verme ve çağırılma, yaşanacak kötülöklere engel olma, nasihat verip yol gösterme, ad verme, taşıyıcı kuş olma, engelleri aşma, imtihandan geçme, güç verme, zor durumdan kurtarma, diriltme için ot arama ve gerekli malzemeyi bulma gibi görevler ile sınıflandırılmıştır. İncelenen destan metinlerinde kuşlar iki durumda ortaya çıkmaktadır. Birinci durum insanların kuş donuna girmeleri, ikinci durum ise gerçek kimlikleri ile yani kuş olarak yer alan hayvanlardır. Destanlarda kahramana yardımcı olan kuş türleri farklılık gösterse de sonuç itibariyle kuşlar destanlarda kahramanların zor durumlarında onlara yardımcı olan varlıklardır.

Anahtar Kelimeler: Türk destanları, Sibirya sahası, Kuş imgesi, Destan geleneği, Mitolojik kuşlar

---

* Doktora Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, mehtappmucuk@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7315-2588

MYTHOLOGICAL BIRDS WHICH HELP HERO IN TURKISH EPICS OF SIBERIAN REGION

Abstract

This study aims to examine birds that assist to hero and analyze the functions of birds in the epic texts of the Siberian region. The qualitative research design was used in the study and a total of fifty-nine epic texts belonging to Altay, Hakas, Tuva, Yakut and Şor were selected as samples. Epics, selected according to the purposeful sampling, were analyzed with the content analysis technique and the findings were evaluated with an interpretive approach. Birds have undertaken various tasks to help the heroes and save them from a difficult situation. Texts are classified in a diverse category. In the epic texts examined, birds appear in two cases. The first case is that people get into bird frost and the second case is that animals are with their real identity. Although different bird species help the heroes in epics as a result, birds helped them in a very difficult situation.

Keywords: Turkish epics, Siberia field, Bird image, Epic tradition, Mythological birds

Giriş

Hayvanlara karşı Sibiryâ bölgesindeki Altay, Hakas, Tuva ve Yakut Türklerinin farklı bakış açıları geliştirmeleri bazı anlatmalar etrafında şekillenmiş ve yüzyıllar öncesinde sözlü gelenekte oluşmaya başlamıştır. Bu anlatmalar destan türünde de yer edinmiş ve bugün de varlığını koruyarak devam etmektedir. Türk kültüründe hayvanlar, sosyal ve kültürel sahalarda önemli bir yer tutmuştur. Kimi zaman binecekleri hayvan kimi zaman kurban edilecek hayvan kimi zaman yenilecek hayvan kimi zamanda kahramanın en büyük yardımcısı olarak yer alır. Bu bağlamda incelenen destanlarda kuş kahramana yardım eden onu zor durumdan kurtaran, haber veren ve yolunu bulmasını sağlayan canlı bir varlık olarak vücut bulmuştur.

Çalışmada Sibiryâ sahasında Altay, Hakas, Tuva, Yakut ve Şor bölgesi ele alınmıştır. Altaylarda 16, Hakaslarda 10, Tuvalarda 17, Yakutlarda 1 Şorlarda 15 destan metni olmak üzere toplam 59 destan metni incelenmiş olup kahramana yardımcı kuşların geçtiği destanlar belirlenmiştir. Altay sahasında “Alıp Manaş”, “Ay Sologoy Lo Kün Kologoy,” ve “Katan Kökşin Le Katan Mergen” Hakas sahasında “Han Orba” ve “Ay Huucın” destanı, Tuva sahasında “Boktu-Kiriş Bora Şeeley”, “Han-Şilgi Attıg Han-Hülük”, “Arzılan- Kara Attıg Çeçen Kara Möge”, “Tanaa-Herel” destanları ve Yakut

sahasında “Er Sogotoh” destanında kahramana yardımcı kuşlar tespit edilmiştir. Fakat Şorlar ile ilgili incelenen destanlarda kahramana yardımcı kuşlar ile ilgili herhangi bir kuş örneğine rastlanılmamıştır. Bu kapsamda öncelikle hayvan sembolizmi açıklanarak daha sonra ele alınan destan metinlerinden hareketle destanlarda kahramana yardımcı olan kuşların özellikleri Sibirya sahası (Altay, Hakas, Tuva ve Yakut) Türklerinde ve Türk kültüründe kuşlar başlığı altında açıklanmıştır. Ancak Hakaslara ait Ay Huucın destanında geçen Kiret kuşu hakkında bilgiye ulaşılmadığından bu kuş ile ilgili destan metninden hareketle açıklama yapılmıştır. Çalışmada destan metinlerinde kahramana yardımcı kuşlar: kuş donuna giren ve doğrudan kuş olanlar şeklinde iki başlık altında ele alınmıştır ve bu başlıklar da kendi içerisinde çeşitli alt başlıklar halinde sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Kuşların nasıl ortaya çıktıkları ve kahramana ne gibi durumlarda yardım ettikleri metinlerden örneklerle gösterilmiştir. Ayrıca araştırmada doğrudan kahramana yardım eden kuşlar ele alınmıştır. Bunun dışında görevlendirilme gereği olarak kahramana çeşitli durumlarda haber getiren kuşlar da vardır fakat bunlar çalışma kapsamı dışında olduğu için incelenmeye alınmamıştır.

1. Hayvan Sembolizmi

Atlı göçebe yaşam tarzı süren Altay, Hakas, Tuva ve Yakut Türkleri, çevrelerinde canlı ve cansız birçok varlığın ruhu olduğuna inanmış ve onlara farklı anlamlar yüklemişlerdir. Özellikle de bir yandan doğa koşullarına uyum sağlayıp hayatlarını devam ettirmeye çalışmaları öte yandan da zamanla değişen ve gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda hayatla mücadele etmeye ve hayatta kalmaya çalışmaları sözlü kültürlerini oluşturmada büyük bir rol oynamıştır. Bu mücadele doğrultusunda yaşamlarına devam eden insanlar doğayla başa çıkma noktasında büyük bir kültür birikimi oluşturmuşlardır. Bu kültür çevresinde de önemli semboller varlık göstermiştir. Bu sembollerden biri de hayvan sembolizmidir. Hayvan sembolizmi, Türklerin tabiata karşı verdiği yaşam ve bu yaşam doğrultusunda oluşturduğu çeşitli simgesel güçler bütünüdür.

Mehmet Özkartal’a (2012, s. 62) göre hayatlarını avcılık ve hayvancılık yaparak devam ettiren toplumlar zor yaşam koşullarına ayak uydurabilmek ve doğa şartlarına iyi bir şekilde uyum sağlayabilmek için tüm canlı ve cansız varlıkların hayatlarını yakından takip edip büyük bir hayranlıkla izlemişlerdir. Hayvanların doğa şartlarındaki yaşam

tarzlarını, tutum ve davranışlarını öğrenmeleri bu canlı varlıklara çeşitli anlamlar yüklemelerini sağlamıştır.

2. Türk Kültüründe Kuşlar

Kuşlar üzerine pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir; Türk kültüründe inanç sistemleri içerisinde kuşlar daima önemli bir rol oynamışlardır. Kuş, Türklerde Gök Tanrı'nın hâkimiyeti altında olan kutsal varlık olarak yer alır. Kuşlar insanlar için uğurlu ve iyilik yapan varlıklar olarak kendilerini göstermişlerdir. Kaz ve kuğu da bu varlıklardandır (Esin, 1978, s. 93). Teleütler ile ilgili anlatılan bir efsanede Tanrı Kудay; bitkileri, hayvanları ve insanları yarattıktan sonra ateşi kendiniz bulun, dedi. Kuşlar, yemi çığ yediklerinden dolayı ateşin olmadığını hissetmiyorlardı. Vahşi hayvanlar ise kendilerinden güçsüz olanları yiyorlardı. Fakat insanların durumları kötüydü onların ateşsiz yaşamaları mümkün değildi. Kuşlar, insanların bu durumlarına üzülüyorlar ve yardım etme kararı aldılar... Kuşlar, yeryüzünde her tarafa dağıldılar. Fakat hiçbir şey yapamadılar daha sonra "*Korobolka*" adlı kuş, "*Kayın ağacının dibinde koz göbeleği biter. Dağlarda taş var, insanda ise temiz demir var. Koy, ateş çıkarırsın.*" dedi (Bayat, 2005, s. 74). Anlatılan bu efsanede de kuşların insanlara yardım ettikleri görülmektedir. Kuşların bu efsanede yol gösterici ve bilgilendirici birer sembol olarak yer almaları dikkat çekmektedir. Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti-t Türk adlı eserinde; kuşlar, taht, kutsallık, şans gibi pek çok simge haline gelmiştir (Çoruhlu, 2010, s. 174-176). Kuş, yardım alınan ve koruyucu ruhu olan bir hayvan olarak kabul görmektedir.

Hunlar, oklarına "*kartal telekleri*" takarlar ve kuşlar, onlar için şans getiren hayvanlardır (Baldick, 2000, s. 34). Doğu ve Batı Hunlarının ongunu olan yırtıcı kuş Kül Tekin'in başlığı üzerinde kanatlarını açmıştır (Esin, 1965, s. 772). Doğan, Türk kültüründe avcılıkta kullanılan bir hayvandır ve evlerde saraylarda süs olarak kullanılmasının yanı sıra güçlü kahramanların birer simgesidir (Ögel, 2014, s. 161). Reşideddin'in aktardığı Oğuzname'de 24 boyun listesi verilir ve bu listede her boyun bir simgesi vardır. Bu simgelerde kuşlar yer alır ve birer simge olduklarından dolayı etleri yenilmez, avlanmaz (Roux, 2011, s. 103). Çingizname'de de Çingiz Han her boya nişan olarak ağaç, kuş gibi semboller vermiştir (Gömeç, 2011, s. 78; Beydili, 2004, s. 28). Ögel (2014, s. 693-694-695-696) aydınlık ve "*gümüş tüylü*" kuşlar devlet kuşunu temsil

etmektedir. Kuşlar, Tanrı'nın birer elçisidir. Kuş; haber verme, haber alma, uçup gitme gibi önemli ve olumlu anlamlar taşımaktadır... Guguk kuşu tan atmasını bilmektedir. Eski Çin kaynakları leyleğin Türklerin bir kardeşi olarak uçtuğunu söylemektedir. II. yy.'da ki bir inanca göre ruhlar ya buhar olup göğe yükselmekteydi ya da turna donuna girip göğe uçmaktaydılar (Esin, 2001, s. 51). Turna kuşu Anadolu'da haber getiren bir kuş türü olarak yer alırken, kaz ise bir gelin gibi görülmüştür. Ayrıca kuğu ve kaz gibi kuşlar Türklerde "beylik ve kut"luğu temsil eder. Turna da zenginlik, servet ve huzur timsali olarak yer almıştır (Çoruhlu, 2010, s. 174-176; Uslu, 2016, s. 23-24). Ahmet İbn-i Fadlan Seyahatnamesi'nde anlatılanlara göre de Başkırtlar, turna kuşlarına ibadet ederler neden ibadet ettikleri sorulduğu zaman da bu kuşların muhaberede onlara yardımcı olduklarını söylemişlerdir (Şeşen, 2017, s. 39).

Kaz, tanrılara yakın hayvanlardan biri olarak bilinmektedir (Uraz, 1994, s. 157). W. Radloff'un derlediği Yaratılış destanında kaz insanı ve yaratıcı olan Tanrı'yı simgelemektedir (Radloff, 2008, s. 18). Su kuşları, bilhassa kaz kut ve beylik için önemli bir semboldür (Esin, 2001, s. 89).

3. Sibirya Sahası Türklerinde Kuş

Kuşlar türlerine göre farklı anlamlandırılmış ve her toplum kendi yaşayışları ve ritüelleri gereği ya da yaşadıkları kimi olaylar sonucu kuşlara çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. Şamanizm'de, şamanın gök ile ilişki kurmasında kuşlar, yardımcı bir özelliğe sahiptirler. Şaman, kutsal sayılan kartal, guguk kuşu gibi hayvanları taklit ederek kutsal hayvanlara benzer hareketler yapar. Şaman, ayin sırasında gökteki Tanrı ile iletişim kurmak amacıyla kutsallık atfedilen bu kuşları kullanmaktadır (Küçük, 2017, s. 17). Altaylarda ölmüş olan kamların ruhlarının temelde yer almasının yanı sıra ölü ruhlardan oluşan yardımcı ruhlar çoğaldığında soy köklerinin ruhu başa geçer ve bu ruhlar şamana güç verir, yol gösterirler. Kuş şeklinde ortaya çıkan bu ruhlar şamanın gökyüzüne ulaşmasında ona yardımcı olurlar (Radloff, 2008, s. 133). Yardımcı ruhlar, şamanın göğe yükselmesinde, yeraltına inmesinde, kötü ruhlar ile başa çıkmasında sihir ve kehanet gibi her türlü durumda şamana yardım edip onun işini kolaylaştırırlar (Bekar, 2017, s. 56).

Şamanist uygulamalarda da kartal önemli bir figür olarak yer alır. Yakutlar ile ilgili anlatılan bir efsanede şöyledir: "... İyi şamanlar kırmızı çam üzerindeki yumurtadan; kötü şamanlar ise, gürgen ağacı üzerindeki yumurtalardan çıkarılmış.

Yumurtadan çıkan bu şamanlar, tabii olarak hayatları süresince, ‘Kartal Ana’ları tarafından korunurlarmış. Bu kartal onların her işlerinde büyük bir yardımcı olmuştur” (Ögel, 2014, s. 648). Şaman kıyafetlerinde kutsal olarak kabul edilen kartal motifi yer alır. Şamanların kafalarına taktıkları başlıklarda kartal tüyleri bulunur. Yakutlarda şamanlardan birine başlarına taktıkları “sata”yı kartal vermiştir. Sata ise “ya da” taşına verilen isimdir (İnan, 2015, s. 162-163). Yakutlar gökyüzünde kartal gördükleri zaman dana kurban ederler ve etlerinin bir kısmını da bu hayvanlara sunarlardı (Ateş, 2001, s. 127). Yakutlarda kartal, en çok sayılan kuştur. Kartalın mevsimler üzerinde de etkisi vardır. İlkbahar ve güz mevsimleri bu hayvan ruhunun arzu gücünden meydana gelir. Kartal kanatlarını bir kez sallarsa buzlar erir, ikinci kez sallarsa ilkbaharın geldiğine inanılır (İnan, 2015, s. 46).

Altayların dini inançlarına göre Ülgen en büyük tanrıdır. Ülgen, Altaylarda büyük ve iyi tanrı olarak bilinir. A.V. Anohin’in tespit ettiği rivayete göre, ay ve güneşin ötesinde yıldızların üzerinde yaşayan Tanrı Ülgen, iyilik yapan, şaman dualarında “ak ayaz (ak ayas), ayazkan, şimşekçi, yıldırımcı, yayuču (yaratıcı)” olarak adlandırılır... Ülgen’nin yedi oğlu dokuz kızı vardır. Yedi oğlundan biri de kendisi gibi gökte oturan Karakuş (kartal) adını taşır (İnan, 1976, s. 19-20-21; Ersoylu, 2015, s. 34).Türklerde kartal ve ona benzeyen sungur, doğan, atmaca, laçin gibi kuşlara genel olarak karakuş adı verilir (Karakurt, 2012, s. 215). Guguk kuşu gizemli bilgileri taşıyan kuşların başında yer alır. Guguk kuşu sadece yazın gelişi ile ilgili değil aynı zamanda kaderi belirleme kehanetine de sahiptir. Kimin ne kadar yaşayacağını ya da öleceğini bilir. Kime mutlu haber verilmişse onu müjdeler, kimin kara kaderi olursa onu da bozma gücüne sahiptir. (Aça, 2017, s. 222). Hakaslardaki bir inanca göre altın guguk kuşunu yedi bakire yaratmıştır. Onlara göre altın guguk kuşları Kудay’ın hizmetkârlarıdır. Bütün mevsimler boyunca yeşil ağacın eteğindeki “boşlukta” yaşarlar. Aynı zamanda kanunları iletmek ile yükümlüdürler. Kудay, onları insanların yardımına gönderir. Sihirli kuşlar, felaketin olduğu yerin üzerinden uçup giderlerse orada her şey yenilenir (Ergun, 2013, s. 161).Yukarı, orta ve alt dünyayı temsil ettiğine inanılan “kozmetik ağaç”ın başında ve ortasında kartal ve guguk kuşu bulunmaktadır. Altay destanında kavak ağacının başında, “birbirine benzer iki at başlı guguk kuşu oturur” onların sesinden yeryüzünde beyaz ve mavi güller açar. Kavağın ortasında da gökleri koruyan iki şah kartal oturmaktadır (Ergun, 2013, s. 42).

Sibirya Ostyakları'nın üç büyük Tanrılarında biri de kazdır (Akalin, 1993, s. 101). Pek çok destanda kaz geçmektedir. Kaz haber getiren, bir kuş türü olarak görülmektedir. Fakat bunlar dışında kaz kurban törenlerinde de binek hayvan olarak yer almıştır. Şamanın kurban törenlerinde göğe yükselmek için üzerine bindiği hayvan kazdır. Yakutlarda, şamanlar çok etkilidir. Turna şamanlarının olduğundan bahsedilir. Ayrıca Yakutlarda boyların koruyucu ve atası olarak bilinen kuşlar arasında turna, guguk kuşu, leylek vardır. Bunların öldürülmeleri veya avlanmaları yasaktır (Roux, 2005, s. 95-375). Leylek ve turna kuşlarına Türkler büyük bir önem vermişlerdir. Kuzeylerdeki Yakut Türklerinde leylek donuna girip uçan bir atadan söz edilir (Ögel, 2014, s. 180).

Türk destanlarında genelde olumsuz bir özelliğe sahip olan saksığan ve kuzgun Altayların“Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley” destanında, kendi canının karşılığında kahramana yardım eden mitolojik bir kuş olarak ortaya çıkar. Tuvaların Han Şilgi Attıg Han-Hülük ve Tanaa-Herel destanında, saksığan ve kuzgunun kahramana yardım ettiği görülmüştür. Tanaa-Herel destanında, kahraman kendisine yara vermesinden dolayı saksığan ve kuzgun kahraman Tanaa-Herel Erlik'ten kaçarken Erlik, bu kuşlara kahramanı yakalamalarını söyler ancak bu kuşlar kahramana yardım edip geçmesine izin verir ve Erlik'i dinlemezler. Han Şilgi Attıg Han-Hülük destanında da, üst âleme giden kahramanın önüne yol vermez bir geçit çıkar zor durumda kalan kahraman saksığan ve kuzgundan bir geçit olup olmadığını sorar. Her iki kuş gidip bakarlar ve çok fazla yorulurlar. Kahraman gelip bir geçit olmadığını söylerler. Saksığanın ve kuzgunun genelde olumsuz bir hayvan olarak bilinmesi bazı efsanelerde geçmektedir. Altaylar ile ilgili anlatılan tufan efsanesinde saksığan ve kuzgunun olumsuz bir hayvan olarak bilinmesi ile ilgili şu efsane anlatılır: Tanrı Ülgen, Altay Türklerinde kutsal kişi olan Nama'ya bir gemi yapmasını ister. Çünkü suların bütün yeryüzünü kaplama tehlikesi bulunmaktadır. Nama'nın gözleri zayıf olduğu için gemiyi oğullarına inşa ettirir... Nama oğluna pencereyi açıp dışarıya bakmasını ister. Oğlu pencereyi açar ve bütün her yerin sular altında olduğunu söyler... Bir süre sonra yaptıkları gemi iki dağın arasında karaya oturur ve suyun ne kadar derin olduğunu öğrenebilmek için Altay Türklerinde kutsal kişi olan “*Nama*” tarafından bazı kuşlar görevlendirilir ve bu kuşlar güvercin, saksığan, kuzgun ve kargadır. Saksığan, kuzgun ve karga bir leşe konduklarından görevlerini ihmal ederken güvercin gagasına bir dal alıp geri gelir. Güvercinin getirdiği dal sayesinde karaya yakın oldukları anlaşılır. Ancak görevini ihmal eden diğer kuşlar leş başında orada

kalmışlardır. “*Nama, bunu duyunca çok öfkelenir ve onları şu sözlerle lanetler: “Şimdi ne yapıyorlarsa, dünyanın hitamına kadar da aynısını yapsınlar”* der (Aça, 1999, s. 54; Harva, 2014, s. 104-105).

3. 1. Kuş Donuna Giren İnsanlar

Destanlarda insanlar; altın guguk, leylek, doğan ve kuş derisi donuna girmişlerdir. Han Orba destanında Altın Harlıh adlı kahraman Altın guguk donuna girip Üst Dünyadan Orta Dünyaya iner. Kahramanlara yardım eder. Bilgilendirme, nasihat verip yol gösterme, ad verme, yaşanacak kötülöklere engel olma ve taşıyıcı kuş olma adı altında yapılan sınıflandırmada Han Orba destanından sadece örnekler tespit edilmiştir. Kahraman haber verme ve kahramanın çağrılması ile ilgili Yakutların Er Sogotoh destanında, kahramana güç verme başlığında ise Tuvaların Arzılan-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge destanında yardımcı kuşlar ilgili örneklere ulaşılmıştır. İncelenen sahada diğere destan metinlerinde bu başlıklar ile ilgili örneklere rastlanılmamıştır. Kuş donuna girmeyi aşağı ve yukarı dünya ruhları olarak şu şekilde açıklayabiliriz:

Destanlarda şekil değıştiren Aşağı ve Yukarı dünya ruhları çoğunlukla kuş donuna girmektedirler. Yukarı Dünyanın habercileri Orta Dünyaya genelde kuş donunda inmektedirler. Alt dünyanın Abaasılarının da genelde Orta Dünyaya kuş kılığına bürünerek gelmektedirler (Ergun, 2013, s. 480-481). Yakutların Er Sogotoh destanında Er Sogotoh ve destandaki diğere kahramanlara haber getiren şaman kadınlar turna, leylek donuna girip Orta Dünyaya inerken Hakasların Han Orba destanında Altın Harlıh adlı kahraman Altın guguk kuşu, donuna bürünerek üst âlemden Orta Dünyaya kahramanlara yardım için gönderilir. Tuvaların Arzılan-Kara Attıg Çeçen Kara Möge destanında, Narın Dangına adlı kahraman eşini kurtarmak ya da ona yardım etmek için şekil değıştirip kuş derisi donuna girip yardıma gider. Destanlarda Orta Dünyada yaşayan kahramanlar Alt Dünyada kötü ruhlar ile sürekli mücadele etmektedirler ve zor durumda kaldıklarında üst dünyanın ruhları kuş donuna girerek kahramanlara yardıma gelmektedirler. Bazen de destanın başkahramanı bir diğere kahramana yardım edebilmek için şekil değıştirip kuş donuna girer.

3.1.1. Kahramanları Kurumaktan Kurtarıp, Bilgilendirme: Han Orba destanında, gökten Altın guguk kuşu uçup gelir. Altın guguk bir insanın don değıştirerek kuş olması görevini üstlenen kişidir. Aynı zamanda çocukların da teyzesidir. Destanın

başkahramanı Han Orba ve Han Mirgen’i anneleri Kara Targah düşmanlardan korumak için çiçeğe çevirmiştir. Altın guguk onlara yardıma gelir. Altın guguk donunu çıkarır. Çiçekleri koparıp onları kurumaktan kurtarır ve çocuklara olan biteni anlatır. Annelerinin neden onları çiçeğe çevirdiğini ve anne babasının nerede olduklarını söyler. Böylelikle altın guguk kuşu sayesinde çocuklar yok olmaktan kurtulur. Ayrıca çocukların yok olmamaları hem yurtlarını hem anne babalarını kurtarmalarını sağlar:

“ ...

*İki çiçeği çekerek kopartıp,
Ak ipekten örtüye sardı,*

...

*Hara Tarğah ananız
Sizleri sayıp sevdiğinden,
Altın ve gümüş çiçeğe dönüştürüp,
Ulu yurtta büyüttü.*

...

*Altı gün geçtiğinde,
Tamamen kuruyup, düşerdiniz.
Ben bunu anlayıp, buraya
Altın guguk donumla uçtum” (Aktaş, 2007, s. 37-38-39).*

3.1.2. Kahramanın Yaşayacağı Kötülöklere Engel Olma: Han Orba destanında Altın guguk başkahraman olan Han Orba ve Han Mirgen’e kendi durumundan bahseder buraya gelmeseydim ablamın yurduna şeytan uğrardı, demiştir. Ablasının yurdunun kurtulmasını ve kötü ruhların yurdu basmasını önlemiştir. Böylelikle Altın guguk olası kötölükleri engellemiştir:

*“Şimdi ben buraya gelmeseydim,
Hara Han eniştemin baba yurduna
Hara Tarğah ablamın ana yurduna
Şeytan uğramıştı” (Aktaş, 2007, s. 40).*

3.1.3. Kahramana Nasihat Verip, Yol Gösterme: Han Orba destanında, Altın guguk başkahraman olan Han Orba ve Han Mirgen’e nasihat verir, kahramana ailesini kurtarmaya gittiğinde dikkat etmesi gereken noktaları söyler. Sihre kapılmaması gerektiği noktasında kahramanı uyarır ve yol gösterir. Yapılması gerekenleri anlatarak kahramanın daha sağlıklı yürüyeceği yollar çizer:

*“Kıymetli sözümü aklına sokarsan,
Hara Molat’ın yurdundan*

*Mal-davarı, baba yurduna
Ne zaman olsa döndürürsün.
Son sözümü aklına yazmaz
Çok düşünürsen,
Hara Molat'ın memleketi
Ölüp gittiğin yer olacak.*

...
*Atlanıp bindiğin atını
Büyük sihre kaptırıp,
Çifte boynuzlu şeytani,
Onun üstüne oturturlar.
Sen ulu sihre kapılır,
O vakit tamamen ölürsün”* (Aktaş, 2007, s. 42-43).

3.1.4. Kahramana Ad Verme: Han Orba destanında Altın guguk kuşu başkahramanlara isim vermiştir ve isim verirken de neslin devamını sağlayacaklarını düşünerek ad konusuna dikkat çekmiş iyi bir ad koyup halk arasında da övülsün istemiştir. Çocukların anne ve babaları kaçırıldığı için onlara yardım edip isim veren teyzeleri olan Altın guguk kuşudur. Ad her zaman kahramanla birlikte yaşayacağı için onu her zaman var edebilecek bir adın gerekliliği düşünülerek ad koyulmuştur:

*“Kara yerin üstünde
Ad vermeye
Benden başka yiğit yoktur,
Kötü bir ad verirsem,
Kasırğa kapılırsın,
İyi bir ad koyarsam,
Halk arasında ünlenirsin”* (Aktaş, 2007, s. 43).

3.1.5. Kahraman Taşıyıcı Kuş Olma: Han Orba destanında, kahraman, Altın Çaçah'ın evine gitmek için binecek hayvan bulamayınca Altın guguk kuşunun yardımıyla eve gider. Kahramanın çaresiz kaldığı durumda onun için ulaşabileceği yere gitmesinde binek kuş yardımcı olmuştur:

*“Altın saraya girdiler.
Bineceği atı olmadığında
Yiğit Altın Harlıh kız,
Altın guguk donunu elinde tutup,
Büyük eve girdi”* (Aktaş, 2007, s. 118).

3.1.6. Kahramanın Engelleri Aşmasını Sağlama: Er Sogotoh destanında, Er Sogotoh'un oğlu Kömüs Kırıktay daha çok küçükken annesi Alt Dünyaya kaçırılır.

Kömüs Kırkıktay, anne ve babasını kurtarmak için Alt Dünyaya iner ve çeşitli engeller ile karşılaşır. Gök denizinin üstünden geçebilmek için Kömüs Kırkıktay bir doğana dönüşür:

*“Demir Kır Atlı,
KömüsKırkıktay dostum,
Dağ geçidi yolunu,
İlk kez aşıp,
...
Yuvarlanıp dönüp,
...
Aldoğana dönüşüp,
Üç katlı,
Göveren gök denizin,
Üstünden,
Vinlayıp uçmuştu”* (Ergun, 2013, s. 631).

Arzılan-Kara Attığı Çeçen Kara Möge destanında, Çeçen Kara, Çeerendey kocakarının demir mücevherini kayınbabası istediği için Çeçen Kara gidip almaya çalışırken Çeerendey kocakarının askerleri tarafından yakalanır ve onu kurtarmak için eşi Narın Dangına kuş derisi donuna girip Çeçen Kara’yı kurtarır:

*“Çeerendeykocakarı fark edip,
Askerini, çerisini; halkını-kavmini çağırıp:
“Benim üç taş mücevherimi,
Sinsi düşman çalıp,
Gitti!” diye haykırmış.
ArzılanKarası ’na binip
Uçarcasına koşturup gidende,
Çeerendeykocakarı, Çeçen Kara bahadırın
Yolunu kapatıp demir kızıl,
Yalçın kaya ile kapatanda,
Onu geçer durum yokmuş
...
Narın Dangına düşünüp düşleyip uyuyup yatanda,
Tam kuzey yönde Çeçen Kara bahadır,
Çeerendey kocakarının askeri, çerisi ile,
Savaşalı epey vakit olmuş.
Atı, kendisi kişi kanı içmiş,
Ölmek üzere olarak düş görmüş,
Narın Dangına kuş derisi donunu giyip,
Üç kat altın kızılığın üstü ile,
Dümdüz kuzey tarafa gidivermiş.
Çeerendeykocakarının yaptığı,
Demir nöbetçisinin üstü ile,
Üç kat altın kızılığını,
Gerip salıp, Arzılan Kara atı,*

Çeçen Kara bahadırı çıkarmış” (Ergun ve Aça, 2005, s. 321-322).

Arzılan-Kara Attığı Çeçen Kara Möge destanında, bu sefer Çeçen Kara üç iblis ile savaşı ve iblis Çeçen Kara bahadırı üst âleme götürüp öldürür. Çeçen Kara'nın eşi Narın Dangına kuş derisi donuna girip gidip eşini kurtarır:

*“Çeçen Kara bahadırı iblis,
Üst âleme alıp götürüp,
Bir tayganın başına şak diye vuranda
Çeçen Kara bahadırın beli kopup kalmış.
Daha bir taygaya çarpanda,
Göğsü yere düşüp,
Çeçen Kara bahadır orada ölüp kalmış.
O bahadır ölünce,
Prensesi sezmiş ki
Çeçen Kara bahadırı ölmüş.
Zavallı prenses kuş derisi,
Donunu giyip arayarak
Bir yerden belini bulmuş,
Sonra da gidip göğsünü bulmuş.
Şoraan Tayga'nın tepesine çıkiverip,
Dağın dokuz arjanı ile,
Arındırıp yıkayarak,
O tayganın şifalı, dermanlı,
Otları ile emleyip,
Diriltip iyileştirmez mi” (Ergun ve Aça, 2005, s. 327-328).*

3.1.7. Kahramana Güç Verme: Arzılan-Kara Attığı Çeçen-Kara Möge destanında, Kara Möge, Narın-Dangına'yı kendine eş olarak alır ve yola çıkmak üzereyken Narın-Dangına'nın babası Kara Möge'den bir istekte bulunur. Çeçerendey adındaki koca karının demir değneğini getirmesini ister. Fakat onu alabilmek için yolda Dag Möge'yi yenmesi gerekir. DagMöge ile karşılaşan Çeçen Kara Möge yenilmek üzereyken Narın-Dangına kuş kılığına girip gelip Çeçen Kara Möge'yi efsunlayarak ona güç verip yardım eder:

*“Tam kuzey yönde, Çeçen Kara bahadır,
Dünyanın dört yaratığının biri olan
DagMöge ile karşılaşmış,
Öldürülmek üzereymiş.
Narın Dangına,
Kuş elbisesini giyip,
Üç kat altın kızılığ
Çekip örtünüp uçuverende,
DagMöge'ye Çeçen Kara bahadır,
Yenilmek üzereymiş.*

*Narın Dangına sihir, büyü ile
Üç, dört yaşlı boğanın gücünü efsunlayıp,
Çeçen Kara bahadıra yedirtmiş.
Üç, dört yaşında boğa gücü gibi,
Güç eklenmez mi.
DagMöge'nin gün be gün,
Üç dört yaşında boğanın gücü gibi,
Gücü eksilmez mi.*

...
*Üçüncü kere bütün gücü ile,
Ayağını kesip kaldırıp,
Koyuvermiş” (Ergun ve Aça, 2005, s. 318-319).*

3.1.8. Kahramana Haber Verme ve Kahramanın Çağrılması: Er Sogotoh destanında, başkahraman Üst Dünyanın kutsal varlıkları tarafından göğe çekilir. Alt Dünyanın Abasaları ile mücadele etmek için mutlu ve güçlü bir şekilde yetiştirilip tekrar Orta Dünyaya gönderilecektir. Çocuğu Üst Dünyaya götürecek olan şaman kadın leylek donuna bürünür. Çünkü leylek Üst Dünyada yaşayan ve çocukları koruyan bir kuş olarak bilindiği için kadın leylek donunda yeryüzüne gelir. Destanda, Er Sogotoh'un annesi, doğum yapar. Ancak çocuk doğar doğmaz ortadan kaybolur. Kahraman düşünmeye başlarken ve düşünceler boğulurken onun yardımına Üst Dünyanın kâhini Ayı Cargıl kadın adlı şaman leylek donuna girip yeryüzüne iner. Çocuğun üst dünya askerleri tarafından alındığını, iyi olduğunu söyleyip tekrar üst âleme gider:

“Çocuk denilen hiçbir yerde yokmuş imiş.

...
İhtiyar düşüncelere gark olmuş.

...
Yüksek yüce ak gökten,

...
Üstten leylek uçup gelip,

...
*Üst Dünyanın kâhini,
Ayu Cargıl kadın şaman denileni,
Çıkıp geldim işte, çocuklar!*

...
*Yiğidim doğurduğunuz oğlunuzu,
Üst dünya askerleri inip,
Alıp götürüp de, eğitip bakıyorlar.*

...
*Şaman kadın,
İşte böyle söyledikten sonra,
Leyleğe dönüşüp,*

Gürültü ile geri uçup gitti” (Ergun, 2013, s. 565-567).

Haber ulaştırma görevi ile bilinen turnalar, Er Sogotoh destanında, Tunalıkaan Kuo'nun çocuğu ortadan kaybolunca haber vermek için şaman kadın beyaz turna donuna girerek Üst Dünya ruhları tarafından Orta Dünyaya gönderilir. Burada da kahramanı meraklandırmamak ve durumu izah etmek için turnalar, kahramana haber vererek yardımcı olmuştur:

*“Birden yüksek gök kubbesinden,
...
Kızıl gagalı,
Beyaz turna kuş uçup gelip,
“...
Gür sesli Ayı kadın şamanların,
En yaşlısı gelip,
...
Çocuklarını kaybettiklerinden,
Üzüntüye düşerler, diye düşünüp,
Yukarıdaki ruhlar,
Sözcü olarak gönderdiler.
İşte çocuğumuz!
Hızlı atımın bile yerinden kıpırdatamadığı,
Ünlü adı ona koydular.
...
İhtiyarla kocakarının,
Nihayet kalpleri, ciğerleri
Rahatlamış da,
Bekleyip yaşamışlar” (Ergun, 2013, s. 621-623).*

Er Sogotoh destanında, başkahraman Er Sogotoh'un kardeşi Hariacılaan'a evleneceği kızın söylenmesi için Üst Dünya Tanrıları, üç beyaz turna kuşunu Orta Dünyaya göndererek kahramanın kaderine yazdıkları kadın kişiyi söylemek için onu Üst Dünyaya çağırırlar:

*“Azametli yüksek beyaz göğün
Sanki üstü yarılmış gibiymiş
Üç beyaz turna
Üstünden uçarken
...
Hariacılan Bergen'i
Üst dünya Ayuları çağırıyor.
Oraya gidip
Konuşacakmışsın.
Senin için seçilmiş
Kadın kişiyi*

*Kaderine yazıp
Oturlarmış yiğit*” (Ergun, 2013, s. 727-729).

3.2. Doğrudan Kuş Olanlar

İncelenen metinlerde ortaya çıkan bir diğer husus da kahraman zor durumda kaldığında doğrudan bir kuşun gelip kahramanı o zor durumdan kurtarması söz konusudur. Destan metinlerinde turna, kaz, saksağan, kuzgun, laçin, kartal, kiret ve göğün kapkara kuşu kahramana yardıma gelmiştir. Altayların Alıp Manaş destanında Alıp Manaş'ın zor durumda olduğuna dair haberi kaz, ailesine ulaştırırken ve Katan Kökşin Le Katan Mergen destanında kartal kahramana yardım eder. Tuvaların Boktu Kiriş, Bora Şeeley, Tanaa-Herel, Arzılan-Kara Attıg Çeçen Kara Möge, Ay Sologoy Lo Kün Kologoy ve Han Şilgi Attıg Han Hülük destanlarında kahramanın mücadelesinde ve engelleri aşmasında saksağan, kuzgun, kartal kahramanlara yardıma giderler. Hakasların Ay Huucın destanında laçin ve kiret kuşu kahraman savaşıırken kahramanın yanında yer alır. Kahramanı diriltmek için ot bulmak için Hakasların Ay Huucın destanında, kahramana gerekli malzemeyi aramada ise Tuvaların Arzılan-Kara Attıg Çeçen-Kara Möge destanında kahramana yardımcı kuşlar tespit edilmiştir.

3.2.1. Kahramana Haber Verme ve Çağırılma: Alıp Manaş destanında başkahraman Alıp Manaş tutsak edildiğinde bir kazın kanadına mektup yazar kaz uçup kahramanın ailesine ahvalini bildirir. Bu destanda da kazın kanadı aracılığıyla kahraman düştüğü zor durumdan ailesini haberdar eder:

*“Bir gün gökyüzünde.
Kaz sürüsü uçmaktaydı.
Alıp Manaş'ın acı ağıtın.
O kızlar duydular.
...
Zindanın kenarına indiler.
...
Bir kazıttiler.
O kaz dayanamayıp,
Alıp Manaş'ın sağ koluna,
Gelip kondu.
...
Alıp Manaş onu tuttu.
...
Ay kanadını yayıp,
Sağ kolunun işaret parmağıyla,
Mektubunu yazmaya başladı:*

...
*Kanadına yazdığım mektubu,
Can babama ulaştırsan,
Dertlenip söylediğim sözümü,
Sevgili anama varıp söylesen,
Çıplak karında birlikte olan,
Dar beşikte birlikte sallanan,
Erke-Koo bacıma,
Selam söylesen, ey kazım,
Elden aldığım eşime,*

...
Güneşten daha sıcak selam söyle,

...
*Doksan kula zindanda,
Yatıyor diye söylesen.” (Ergun, 1997, s. 113-114).*

Ay Sologoy Lo Kün Kologoy destanında, gökten kuş uçup gelip Ak Kağan adlı kahramana, insan sesi ile yalvararak başka bir kağanın kendisine savaş başlatacağını yerden bir felaketini geldiğini söyleyerek kahramanı haber vererek yardımcı olmaya çalışır:

*“Güneşin kapısı açılıverdi.
Altın başlı kahverengi kuş
Gökten uçup indi.
Ak Kağan’ın yanına gelip,
İnsan sesiyle yalvardı...
Ölenin kaderini bilir,
Yaşayanın ömrünü bilir,
Yeraltından felaket geliyor,
Gökten düşman geliyor” (Dilek, 2007, s. 127).*

Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında satranç oyunundan yenilen Karatı-Haan, kaçmak üzereyken Öjeeti-Haan’ın iki bahadırı tarafından yakalanır ve işkenceye maruz kalır. Karatı Haan, bir saksağanı yakalar ve saksağana canını almayacağını ancak onun da obasına haber götürmesini ister. Böylelikle kahraman saksağan aracılığıyla obasına zor durumda olduğuna dair haber ulaştırır:

*“Bir gün saksağan uçup gelip
Tuñ-Karatı-Haan’ın, kanlı ağzını
Gagalamaya başlamış.
Saksağanın bir ayağından
Isırırvermiş.
‘Ölmeyen kişiyim,
Diri kişiyim.
Beni neden gagalıyorsun adi?’ demiş.*

*'Acıkan karnıma ne yapayım,
Gagalayıverdim işte kağan'diye
Saksağan homurdanıvermiş.
Kağan da:
'Ölüp kalman mı iyi,
Diri yaşaman mı iyi'diye
Saksağana bunu söylemiş.
'Altın sarı güneşi
Görüp dursam iyidir herhalde
Hayatımı bağışla'diye
Söylenivermiş.
'Öyleyse seni ben,
Öldürmeden bırakayım,
Benim ricamı yapar mısın?' demiş.
"Yapmayayım da ne yapayım kağan?" diye
Saksağan söylemiş.
...
Ağzını-sözünü, andını-ahdini
Kağana vermiş.
...
Saksağanı bırakıp salıvermiş.
Saksağan uçup gidip
Tuñ-Karatı-Haan'ın, Kara-Bügedey şehzadesinin
Demir çakısının başına konup
Kağanın konuşmasını bir bir
Söylemiş" (Ergun ve Aça, 2004, s. 443-444).*

Ay Huucın destanında, Han Mirgen, Alp Kız'ı kendisine eş olarak getirmek için gider. Yolda Alp Han Kız ile karşılaşır. Aralarında bir mücadele başlar. Çünkü her ikisi de birbirinin yurdunu talan etmeye gelmişlerdir. Alp Han Kız'ın kuşları Han Mirgen'e saldırır. Alp Han Kız ve Han Mirgen savaşırken Laçın Kuş'u gelir ve Alp Han Kız'ın köpekleri ile kuşlarını öldürür. Han Mirgen'e de yurdunun düşmanları bastığını söyleyerek döner:

*"Han Mirgen'in baldırını
Kara köpekler yiyorlar,
Han Mirgen'in gözünü
Kara Kuzgunlar kapatmış.
...
Alp Han Kız'ın yerinde
Yıkılıp kalsa Han Mirgen,
Han Mirgen'in ardından,
Üzülüp gelecek kimse yok."
Böyle acı çekerken erin güzeli
İnleyip dururken,
Çok çok uzaklarda*

*Kanat çırpıntısı duyulmuş,
Yeryüzünün üstünde
Yeryüzü uğulduyor,
Göğün ufku yerde
Göğün bağı gürlüyor,
Alp Han Kız, kız güzeli,
Etrafına bakıyor:
Çok çok uzaklarda
Alevler yükseliyor.
Ne biçin şey diye baktığında,
Kanatlı kuş süzölmüş geliyor,
Kaşla göz arasında
Uçup yakına gelmiş.
Kuyruk büyüklüğündeki boz Laçın kuşu.
Han göğün bağrında
Kanat çırpıp süzölmüş
İki kara kuzgunu
Tepip keserek gitmiş,
Savaşı bitirememiş,
...
Uğuldayıp süzölmüş,
İki kara köpeği
Tepip ayırıp gitmiş,
Savaşı bitirememiş boz Laçın,
Bir günlük yere yükselmiş,
Han göğün bağrında,
Boz Laçın sesleniyor
Yeniden dirilen Han Mirgen,
Yeniden kapışivermiş.
Ayaktan baştan tutuşmuş,
Alp Han Kız'la
Gözüne bakıp, Han Mirgen
Yeniden tutuşmuş.
Gök bağından boz laçın
İnsan diliyle konuşmuş,
Yumruk büyüklüğündeki boz laçın
İnsan sesiyle seslenmiş:
"Ağabey kardeş Han Mirgen,
Atamın yerini kanlı savaş basıyor,
Çabucak dönerek,,
Acele dönmeniz gerek!
Anamın kıymetli yurdunu
Erlük şeytan talan ediyor!"
Boz Laçın kuş yiğidi,
Dönüverip uçup gitmiş" (Arıkoğlu, 2007, s. 437-439-441).*

Han-ŞilgiAttıg Han-Hülük destanında, üst âleme yolculuğa çıkan Han-Hülük, Sunduk-Lama'dan ilaç almak ister. Fakat karşısına kızıl sarı bir yalçın kaya çıkar.

Buradan geçmesi güç olan kahraman saksığan ve kuzgunu gönderir. Saksığan ve kuzgunun yardımı ile kendisi oradan geçmek zorunda kalmaz. Saksığan ve kuzgun oradan geçilebilecek bir aşıt olmadığını kahramana haber verirler:

*“Zavallı Han Hülük,,
Şimdi nereye gidiyorsun?” diye
Sormuş.*

*...
Sunduk Lama'dan em almak için,
Gidiyorum” diyende,*

*...
“Han Hülük yavaş yavaş geçip,
Yoluna devam etmiş.
Kızıl sarı yalçın kaya,
Karşısına çıkmış.
Aşan da aşıt yok,
Geçende geçit yok.
Ne yapacağını şaşırıp,
Yukarı aşağıya dolanıp,
Üzülüp kalmış.
“Kişi yeri çetindir,
Samur yeri yalçındır,
Böyleymiş” diye,
Düşünüp gezinmiş.
Bir saksığanı yukarı uçurup,
Bir kuzgunu aşağı uçurup,
“Bu yeri aşar aşıt,
Geçer geçit nerededir,
Gidip bakın” diye
Öğütleyip öğütleyip göndermiş.
Karanlık gecede kuzgunu, saksığanı,
Kanatları kırılırcasına yorgun,
Uçup dönmüşler.
“Aşanda aşıt yok,
Geçende geçit yok,
Bir âlemdir” demişler” (Ergun ve Aça, 2005, s. 197-199-200).*

3.2.2. Kahramanı Zor Durumdan Kurtarma: Tanaa-Herel destanında, Tanaa-Herel'i yakalamak için Erlik peşine düşer. Saksığana ve kuzguna Tanaa-Herel'i tutmalarını ister. Ancak Saksığan ve kuzgun kendilerine yara veren Tanaa-Herel'in geçmesine izin verirler:

*“Erlik-Lovun han arkasına dönüp,
Masanın üzerine baktığında,
Hem dokuz cevheri,
Hem de yumuşak kızıl şeyini bulamamış;*

*Tanaa-Herel her şeyimizi götürdü,
Koyun başlı, inek başlı,
At başlı, şeytanlar, elçiler,
Kalkınız, kımıldayınız! diye
Bağırınca,
Deminki şeytanları Tanaa-Herel'in
Peşine düşmüşler.*

...
*İki kara kuzgunun yanına gelip:
-Atının gözünü,
Kendisinin gözünü yersiniz,
Tana-Herel'i tutunuz, vurunuz! deyince:
-Her zaman göz isteyen,
Açgözlü şeyler diye,
Hiç sever miydiniz?
Göz döküp veren zavallı geçsin, deyip,
Yine geçmesine izin vermişler.
Daha sonra,
İki ala saksığanın yanına gelip:
-Atının yarasını,
Kendisinin yarasını deşersiniz,
Tanaa-Herel'i tutunuz, vurunuz! deyince:
-Her zaman yara diyen,
Obur, açgözlü şeyler diye,
Sevmezsiniz,
Yara döküp veren zavallı geçsin, deyip,
Yine geçirmişler” (Arıkoğlu ve Borbanaay, 2007, s. 279-281-283).*

Katan-Kökşin Le Katan-Mergen destanında, Katan Kökşin, ağabeyi ile birlikte yaşamayacağını söyleyerek yurdundan ayrılır. Katan Kökşin yurduna geldiği zaman Eki-Toş adlı kardeşlerin yurdunu yağmaladığını ve eşini götürdüğünü öğrenir. Katan-Kökşin savaşmaya gider. Ancak savaşta yenilmek üzereyken Katan-Mergen'in atı gelip Katan-Mergen'e durumu anlatır. Katan-Mergen gidip ağabeyini kurtarmaya karar verir. Katan Mergen'in iki kartalı da Katan-Kökşin'e yardım etmeye giderler ve Katan Kökşin'i kurtarırlar:

*“Kara-küren şimdiyse
Doğruca ak saraya gitti,
Acı acı kişnedi,
Kara gözden yaş döktü.
Kapıyı geri çekerek açıp,
Katan-Mergen bahadırım
Ak saraydan çıkıp geldi.
Onu gören Kara-küreñ
Yelesini yayıp yalvardı,*

Ön ayağını uzattı
Söyledikleri şunlar oldu;
Tek ağabeyin
Kara Toş'un elinde öldü,
Ersiz kadın kaldı,
Sahipsiz at kaldı,
Bir yardımını ulaştır dedi.

...
Kapı başında duran
İki kartalı şöyle dedi:
"Küçük çocuğu mel'unlar
Zehirli okla vurmuşlar,
Savaşın ortasında
Onu tedavi etme imkânı olmadı
Biz ikimiz giderek,,
Kurda, kuşa yedirmeden,
Ak göğün altından
Ak dağların üstüyle
Küçük çocuğu alıp getirelim" dedi.
Onun işiten Katan-Mergen
Bunu kabul etti.

...
Erin narasından
Altay üstü yankılandı,
İki kartalın kanatları
Göğün dibini yaladı,
Bir süre geçtikten sonra,
Eki Toş'un yerine,
Yetip geldiler.

...
Katan Mergen bahadırın
Gelişiymiş bu.
Eki-Toş onu görünce,
Zehirli oklarını çentiğe yerleştirdiler.
Katan Mergen'i vurmak için,
Hazırlanıp durdular.
İki kartal ise
Görülmez yerden gördüler,
Sezmez yerden sezdiler,
Ak göğün altından,
Gök göğün üstünden
Atılan oktan hızlı
Uçup inerek,
Eki-Toş'un gözlerini
Gagalayıp oydular.

...
Bunu gören iki kartal
Ay gibi kanatlarını yayıp,

*Ak gökten indiler,
Küçük çocuğu tutup,
Evlerine, yurtlarına yönelip
Uçup döndüler”*(Dilek, 2007, s. 301-302-303-304).

3.2.3. Kahramanı Diriltmek İçin Ot Arama: Ay Huucın destanında, Hıyğa Çiçen, Kün Tönis Han’ı öldürür. İki Kiret kuşu Kün Tönis Han’a yardım edip onu diriltmek için gerekli olan otu almaya yola çıkarlar:

*“Kün Hanın oğlu Kün Tönis Han
Yerin alçağı yere varmış,
Kün batımına gitmiş.
Görünmez kötü şeytanlar
Kötü okla vurmuşlar.*

...
*İki Han Kiret kuşu var,
Ölen vücudu dirilten
Şeyi aramaya çıkmışlar”* (Arıkoğlu, 2007, s. 477-479).

3.2.4. Kahramana Gerekli Malzemeyi Verme: Arzılan-Kara Attıg Çeçen- Kara Möge destanında, Irgak Karaşkan adlı demirci, ok ve yay yapabilmek için kahramandan göğün kapkara kuşunun tüyünü ister. Kahraman, bu kuşa ulaşır ve kuyruğundan tutar. Kuş dile gelip kahramanın ne istediğini sorar. Kahraman demir ok ve katı kara yay için tüylerinin gerekli olduğunu söyler. Bunun üzerine kuş kahramana yardım eder. Kendi tüyünden beş tüy koparıp kahramana verir:

*“Irgak Karaşkan demirciye getirip:
“Şimdi ne gerektir, atam”? demiş.
“Demirci buna:
“Göğün kapkara karakuşunun,
Tüyü gerektir” demiş.*

...
*Kapkara kuş oğlanın yanına,
Gelip konup dört yöne,
Bakıp öterken,
Hüzünlü sesli çok güzel,
Kuş imiş.
Yiğit oğlan hüzünlenip onu,
Dinlerken:
“Böyle güzel kuşun,
Tüyünü nasıl almak
Gerek?” diyerek,
Ayağa kalkıverip
Kuşun kuyruğundan tutup,
Dayanıp oturanda,*

*Kuş var gücüyle uçmaya çalışıp:
 “Neden beni tuttun,
 Nedir istediğin?” diye
 Ağzılı-dilli kişi gibi
 Soruvermiş.
 “Demir kara ok,
 Katı kara yay,
 Yaptırmak için,
 Sizin tüyünüz
 Gerekli!” diyende,
 Kuş kendi tüyünden,
 Beş tüy koparıp verip:
 “Yiğit er isen,
 Atış-yarıшта kaybetmez,
 Tüy olacaktır.
 Kötü niyetliysen,
 Dökülüp kopar’” diyerek,
 Üst âleme şaldirayıp,
 Uçup gidivermiş” (Ergun ve Aça, 2005, s. 278-279-280-281).*

Çalışmada ele alınan Altay, Hakas, Tuva ve Yakut bölgesinde kahramana yardımcı kuşlar belirlenip bu kuşların adları, sahaları, geçtikleri destan sahaları tespit edilerek aşağıda yer alan tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: Kuş Türlerinin Buldukları Sahalara Göre İşlevleri

Kuşun Adı	Geçtiği Saha	Geçtiği Destan	İşlevi
Altın Guguk	Hakas	Han Orba	Kurumaktan kurtarma ve bilgilendirme, kötülöklere engel olma, nasihat verip yol gösterme, ad verme ve binek kuş olma, engelleri aşma.
Doğan	Yakut	Er Sogotoh	Engelleri aşma.
Kuş Donuna Girme	Tuva	Arzılan-Kara Attıg Çeçen Kara- Möge	Engelleri aşma
Kuş Donuna Girme	Tuva	Arzılan-Kara Attıg Çeçen Kara- Möge	Kahramana güç verme
Leylek	Yakut	Er Sogotoh	Haber verme
Turna	Yakut	Er Sogotoh	Haber verme ve çağrılma
Kaz	Altay	Alıp Manaş	Haber verme ve çağrılma
Kuş	Altay	Ay SologoyLoKünKologoy	Haber verme ve çağrılma
Saksağan	Tuva	Boktu Kiriş Bora Şeeley	Haber verme ve Çağrılma
Laçın	Hakas	Ay Huucın	Haber verme ve Çağrılma
Saksağan ve Kuzgun	Tuva	Han-ŞilgiAttıg Han-Hülük	Haber verme ve Çağrılma
Saksağan ve Kuzgun	Tuva	Tanaa-Herel	Kahramanı zor durumdan kurtarma
Kartal	Altay	Katan Kökşin Le Katan Mergen	Kahramanı zor durumdan kurtarma
Kiret	Hakas	Ay Huucın	Kahramanı diriltmek için ilaç aramak
Kap kara Kuş	Tuva	Arzılan-Kara Attıg Çeçen Kara-Möge	Kahramana gerekli malzemeyi verme

Sonuç ve Tartışma

Türk kültür, inanç ve muhayyilesinde yer alan kuşlar toplumlar hakkında fikir edinilmesi ve toplumun onlara yüklediği anlamlar dâhilinde bir bakış açısı geliştirmesi bakımından kayda değer görünüp incelenmiştir. Gelenekler ve görenekler etrafında şekillenen kuşlar, Türk kültürünün devamlılığını sağlayarak günümüze taşınmıştır. İncelenen destanlarda kuşlara yüklenen anlamların geçmişten bugüne değişmediği ve olumlu özellikler taşıyan kuşların bugün incelenen destanlarda da aynı anlamları taşıdığı gözler önüne serilmiştir. Güçlü sembolik ifadelerin çözümlenmesi ve benzer ya da farklı kuş türlerinin çalışma kapsamına dâhil edilen dört Türk topluluğunda da aynı rolleri üstlendiğini göstermektedir.

Çalışmada ele alınan destan metinlerinde kuşların kahramanlara yardımcı oldukları noktalar ortaya konmuştur. Bu noktalarda ana olayların başlangıcı, gelişmesi, çözümlenmesi, devam edilmesi gibi olayların her aşamasında kahramanın zafer ve başarıları ile sonuçlanmasında kuşların rol aldıkları görülmektedir. Birçok durumda kahramanın yanında olan altın guguk, kaz, leylek, kartal gibi kuş türleri kahramanı zor durumdan kurtarmıştır. Metinlerden örnek vermek gerekirse Altaylara ait Alıp Manaş destanında kahraman Alıp Manaş zor durumda kalırken bir kazın yardımı ile ailesine haber ulaştırırken Katan-Kökşin Le Katan-Mergen destanında, savaşta yenilmek üzere olan Katan-Kökşin'e, Katan-Mergen yetişir ve savaşır. O sırada Katan-Mergen'in iki kartalı da yardıma gelir. Hakasların Han Orba destanında da Han Mirgen ve kardeşine teyzeleri Altın Harlıh, Altın guguk kuşu donunda gelir ve onlara her şeyi anlatıp yol gösterir, nasihat eder. Yakutların Er Sogoth destanında, Er Sogotoh doğar doğmaz üç şaman kadın leylek donunda gelip onu alırlar. Derin düşüncelere dalan ihtiyar babasına leylek donundaki şaman kadınlar haber getirir. Bu kuşların yardımcı unsur olarak seçilmeleri dikkat çekmektedir. Çünkü bu kuşlar Türk mitolojisinde ve toplum tasavvurunda kutsal varlıklar olarak yer almıştır. Uğurlu, iyilik yapan ve olumlu karşılanan kuşlardır. Fakat makalenin giriş kısmında da belirtildiği gibi bu kuşlar dışında yer alan saksagan ve kuzgun kuşu genelde olumsuz bir kuş olarak görülse de incelenen Altayların "Boktu-Kiriş, Bora Şeeley" destanında saksagan kendi canı karşılığında da olsa kahramana yardımcı olmuş ve kahramanın dediği yere haber götürmüştür. Tuvaların Tanaa Herel destanında da, Erlik; saksagan ve kuzgundan Tanaa Herel'i yakalamalarını ister. Ancak saksagan ve kuzgun kendilerine yara veren kahramanın geçmesine izin

vermişlerdir. Aslında Altayların Boktu-Kiriş, Bora Şeeley ve Tuvaların Tanaa Herel destanında saksagan ve kuzgun kendi çıkarları karşılığında zorda kalan kahramana yardım ederlerken Tuvaların Han Şilgi Attıg Han-Hülük destanında, kahraman üst âleme giderken bir engel ile karşılaşır ve saksagan ile kuzgunu gönderip bir aşıt olup olmadığını sorar. Saksagan ve kuzgun gidip bakarlar. Çok yorgun bir şekilde dönüp aşıt bulunmadığını söylerler. Bu destanda da kendileri için bir çıkar olmadan kahramana yardımcı oldukları görülür.

Kuşlar, ait oldukları toplumun destan metinlerinde tezahür etmiştir. Farklı topluluklarda yer alan kuşlar aynı amaç ve görevlerde yer almışlardır. Kuşlar, destan kahramanlarının imtihanlardan geçmeleri gibi pek çok ortak noktada birleşmişlerdir. Araştırmada da kuşlara yüklenen anlamlar ve onların metin içerisindeki rolleri aktarılmıştır. Metinlerdeki olayların çözümlenerek devamlılığın sağlanması açısından üstlendikleri görevler incelenmiştir.

Sonuç olarak; kuşların kahramanların yanında oldukları durumlar destan metinlerinden örneklerle tespit edilip somutlaştırılmıştır. Yapılan saptamalar sadece incelenen destanlar için geçerli olup bir genelleme yapmanın doğru olmayacağını düşünmekteyiz. Araştırmada yer alan saptamalar incelenen destanlar için kullanılmıştır. Ayrıca kahramana yardımcı kuşlar dışında başka hayvanlarda bulunmaktadır ve bu hayvanlarında gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı bir bakış açısıyla analiz edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (1999). Tufan'ın kuşları ve Kozi Körpeş Bayan Sulu destanındaki bazı kuşlar. *Millî Folklor*, (42), 53-57.
- Aça, M. (2017). Kuşlar geleneksel toplumlara ne söylüyordu? E. Gürsoy Naskali- A. Şeker (Ed.). *Kuş kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akalın, S. (1993). *Türk folklorunda kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aktaş, E. (2011). *Hakas destanları-3 Han Orba destanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Ay Huucın destanı, Hakas destanları-1*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arıkoğlu, E. ve Borbaanay, B. (2007). *Tanaa Herel destanı, Tuva destanları*. (1. baskı). Ankara: TDK Yayınları
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve semboller*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Baldick, J. (2010). *Hayvan ve şaman: Orta Asya'nın antik dinleri*. (N. Şahin, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.

- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye giriş*. Çorum: Karam Yayınları.
- Bekir, B. (2017). Türklerde kuşlarla ilgili inanışlar, E. G. Naskali ve A. Şeker (Ed.). *Kuş kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Beydili, C. (2004). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. (E. Ercan, Çev.). Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Ay Sologoy Lo Kün Kologoy, Altay destanları-2*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Katan Kökşin Le Katan Mergen, Altay destanları-3*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergun, M. (1997). *Altay Türklerinin kahramanlık destanı Alıp Manas*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ergun, M. (2013). *Yakut destan geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergun, M. ve Aça, M. (2004). *Boktu-Kiriş, Bora Şeeley, Tıva kahramanlık destanları-I*. (1.baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. ve Aça, M. (2005). *Han-ŞilgiAttig Han-Hülük, Tıva kahramanlık destanları II*. (1.baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. ve Aça, M. (2005). *Arzılan-Kara Attig Çeçen-Kara Möge destanı, Tıva kahramanlık destanları II*. (1.baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersoylu, H. (2015). *Türk kültüründe kuşlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Esin, E. (1965). Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü. *Türk Kültürü Dergisi*. (34), 769-789.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gömeç, S. (2011). *Şamanizm ve eski Türk dini*. (2. baskı). Ankara: Berikan Yayınları.
- Harva, U. (2014). *Altay Panteonu*. (Suveren, Ö. Ter.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Karakurt, D. (2012). *Türk mitolojisi ansiklopedisi, açıklamalı-resimli, Türk söylence sözlüğü*. (e- kitap).
- Küçük, A. (2017). Türklerin yaratılış mitlerinde kuşlar, E. Gürsoy Naskali- A. Şeker (Ed.). *Kuş kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Lvova, E.L.-vd., (2013a). *Güney Sibiryա Türklerinin geleneksel dünya görüşleri insan ve toplum*. (M. Ergun, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Lvova, E.L.-vd., (2013b). *Güney Sibiryա Türklerinin geleneksel dünya görüşleri kâinat ve zaman nesnelere dünyası*. (M. Ergun, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. (1.baskı). Ö. Andaç Uğurlu (Ed), İstanbul: Örgün Yayınevi.

- Roux, P. J. (2011). *Eski Türk mitolojisi*, (M. Y, Sağlam, Çev.). Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Roux, P.J. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. (A. Kazancıgil-L. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Şeşen, R. (2017). *İbn Fadlan seyahatnamesi ve ekleri*. (7. baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ögel, B.(2014). *Türk mitolojisi*. (6. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi*.(5. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkartal, M. (2012). Türk destanlarında hayvan sembolizmine genel bir bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan örnekler). *Millî Folklor*, (94), 58-71.
- Uraz, M. (1994). *Türk mitolojisi*. (2. baskı). İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Uslu, B. (2016). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları.